

TIMPUL

- A) Ce este timpul?
 - 1. Augustin: Problema timpului
- B) Timpul – substanta sau relatie
 - 2. J. Newton: Timpul si spatial absolute
 - 3. C.W. Kibnitz: Timpul si spatial relative
- C) Timpul – in noi sau in afara noastra?
 - 4. M. Vulcanescu: Locul si vremea
 - 5. J. Kant: Timpul – forma a intentiei
- D) Omul si timpul
 - 6. F.M. Dostoevski: Credinta in nemurirea sufletului
 - 7. Epicur: Inteleptul si moartea
 - 8. Platon: Sufletul nemuritor
- E) Curgerea timpului
 - 9. L. Blaga: Orizonturi temporare
 - 10. M. Eliade: Vesnicul neinceput
 - 11. G.W.F. Hegel: Spiritul si istoria

Ce este timpul?

Timpul este intim legat de sentimentul propriei noastre existente. Simtim noi insine, ne schimbam, si vedem cum toate care ne inconjoara se nasc, se transforma si pier. Oricat de durabil ar fi ceva are totusi limite in timp: fiecare om, casele, regimurile politice, piramidele sau alte asemenea constructii menite sa infrunte veacurile, stelele si galaxiile isi vor afla la un moment dat sfarsitul. Prin aceasta schimbare neintrerupta, ceea ce va fi devine present, iar ceea ce este present devine trecut. Mecalit din Effes este primul filosof grec care a intuit in mod acut devenirea tuturor celor ce sunt in timp. Astfel el spune ca nuu ne putem scufunda de 2 ori in acelasi rau, fiind ca intre cele 2 momente raul s-a schimbat sin u mai e identic cu cel din primul moment.

Toate schibarile se petrec in timp. Uun eveniment se intampla inaintea altuia sau dupa acela; intre 2 evenimente se scurge un timp mai lung sau mai scurt. Asadar, se poate vorbi despre timp intr-un prim sens:

1. pentru a marca perioada scursa intre 2 evenimente “A trecut mult timp de cand nut e-am vazut” spune cineva; prin aceasta afirmam ca perioada dintre 2 evenimente este(sau ni se pare lunga). Tot asa folosim cuvantul timp pentru a marca perioada unui an, o epoca istorica (exemplu: “timpul primaverii, timpurile moderne)
2. Al 2-lea sens: zicem ca evenimentul se intampla in timp. Prin timp intelegem acum nuo perioada dintre 2 evenimwente, ci un fel de mediu in care se intampla acestea: asa cum consideram spatiu ca uun mediu in care putem localiza un obiect sau un eveniment tot asa incercam sa localizam acel obiect sau eveniment in timp (in mecanica o particula este localizata cu ajutorul celor 3 coordonate spatiale si al unuia temporale).

3. Ca timp fizic; cand stam si asteptam pe cineva sau cand trebuie sa lucram ceva pana la o anumita ora, avem sentimentul puternic al trecerii timpului: el se scurge inexorabil pe langa noi tot asa cum, atunci cand mergem cu trenul, se scurge eisajul de langa geamul vagonului.
4. Ca experienta subiectiva. In mod obisnuit noi suntem de accord ca timpul se scurge continuu si uniform. Dar, subiectiv, noi resimtim altfel trecerea timpului: fiecare dintre noi a putut sa constate ca in anumite situatii unele intervale de timp ne apar mai scurte sau mai lungi decat sunt in realitate. Cand cineva se plictiseste ii pare ca timpul se scurge foarte incet, dar cine intr-o companie foarte placuta nici nu-si da seama cand au trecut multe ore. De asemena subiectiv, orele si zilele nu ne par toate la fel omogene: sarbatorile de iarna nu sunt la fel ca toate celelalte zile ale anului ci incarcate cu adanci semnificatii.

Asadar, despre timp putem vorbi in mai multe sensuri, dar in fiecare caz scurgerea timpului este marcata de schimbarile ce se petrec in lucruri, ori pe care le percepem ca producandu-se. Insa timpul ca atare, au sugerat unii filosofi, trebuie deosebit de aceste schimbari ce se petrec in el: timpul este diferit de continutul sau, deci de toate evenimentele care au loc in timp. Dar ce este timpul? Intrebarea este intrucatva paradoxala fiindca timpul este essential pentru viata noastra, oamenii stiu intr-un anumit sens ce este timpul: daca discutam cu cineva despre timpul care a trecut intre 2 evenimente, stim ca interlocutorul intelege despre ce vorbim. Insa, pe de alta parte, indata ce incercam sa vedem ce inseamna timpul, suntem confruntati cu numeroase dificultati.

Inca din sec V i.e.n. filosofii greci din scoala eleata (numita asa dupa originalul Elea, unnde au locuit cei mai importanti reprezentanti) au scos in evidenta astfel de dificultati ce apar in incercarea de a cunoaste ce sunt miscarea si timpul. Zenon din Elea a formulat multe argumente pentru a dovedii ca miscarea nun exista. Iata unul dintre ele: sa presupunem ca un corp se misca de la un punct A la uun punct B, Zemon sugereaza ca acesta nun va ajunge niciodata in B si deci, ca miscarea nun exista. (pentru a ajunge in B, corpul trebuie sa parcurga mai intai jumatare din distanta pana intr-un punct C, apoi jumatare din distanta dintre C si B si asa mai departe si intotdeauna ii va mai ramane o portiune de parcurs). Argumentul lui Zemon pare o joaca. S-ar putea demonstra, prin cunostintele despre siruri de la analiza matematica ca in realitate corpul nu va ajunge in B in mod obligatoriu. Dar aceasta nu inseamna ca rationamentul lui Zemon este gresit. Ca oricare dintre noi, de buna seama ca Zemon, nun putea sa creada ca acel corp nu va ajunge in B, ceea ce isi propune inasa el era sa inteleaga cum ajunge in B, ce inseamna ca acel corp se misca. Caci pentru a arata ca acel corp se misca, noi a trebuit sa facem unele presupuneri despre natura si structura timpului. Pentru a ajunge in B corpul trebuie sa treaca, intr-un timp finit, printr-un numar infinit de puncte. In demonstratia noastra amintim ca si timpul poate fi impartit, in mod corespunzator, intr-un numar infinit de intervale. Argumentul lui Zemon probeaza deci ca, pentru ca miscarea sa existe, trebuie ca timpul sa fie infinit divizibil, ca intre 2 evenimente oarecare sa fie o infinitate de clipe, de momente.

Scopul in care formulam un argument filosofic este acela de a atrage atentia asupra presupunerilor pe care le facem atunci cand cercetam ceva; cunoscandu-le, putem apoi sa le punem sub semnul intrebarii. Argumentul lui Zemon scoate in evidenta, desi intreaga noastra experienta se desfasoara in timp, in schimb, intrebari ca: ce proprietati are acesta? Ce inseamna timpul? Nu primesc un rspuns prin experienta noastra? Prin faptul ca traim timpul, cid oar printr-o reflexie filosofica asupra timpului.

Augustin: Problema timpului
(“Confesiuni”)

Cine poate explica usor și scurt ce este timpul? Aceasta este extrem de clar: ce este timpul? Dacă nimeni nu mă întreabă, o știu, iar dacă aș vrea să explic cuiva care mă întreabă, nu știu. O certitudine există totuși, căci, dacă nu ar trece nimic nău ar mai exista timp trecut și dacă nău ar veni ceva nu ar fi timp viitor și dacă nău ar exista nimic nu ar fi timp prezent.

Avem așadar:

- trecutul care nău mai există
- viitorul care nu există încă
- prezentul care, dacă nu ar trece și ar fi mereu prezent, nu ar mai fi prezent ci eternitate

Evident și clar nu e nici trecutul, nici viitorul. De aceea nău putem spune că există 3 timpuri; prezent, trecut și viitor, ci unul singur, unul care va privilegia prezentul. Aici este miezul teoriei lui Augustin despre timp: există 3 timpuri

- prezentul dintre cele trecute
- prezentul din cele prezente
- prezentul din cele viitoare

Acestea nău sunt nici mediu, nici durată, și nici timp obiectiv; ele sunt în suflet și la lumină le aduce memoria care devine, la rândul ei triplă:

- memoria prezentă despre cele trecute
- memoria prezentă despre cele prezente (sau vederea celor prezente)
- memoria prezentă despre cele viitoare (sau așteptarea prezentă a celor viitoare). Numai în acest fel se pot accepta cele 3 timpuri.

Timpul este și nu este. Trecutul și viitorul nău sunt nimic, iar prezentul nău durează. Nu putem concepe timpul ca având o realitate proprie și nici nu-l putem compara cu eternitatea. Dumnezeu este etern, și noi suntem supuși timpului. Cert este că timpul nu ar fi existat dacă nău ar fi fost create nici o ființă; timpul nău există decât dacă există realități create. Când Augustin deosebeste timpul de eternitate spune: adevărata diferență constă în aceea că timpul implică schimbare, pe când eternitatea o exclude. De aceea lumea nu a fost creată în timp ci o dată cu timpul. În Dumnezeu nu timpul, nici o schimbare deci nu există în el nici timp. Eternitatea este un "acum absolut" la care nu se adaugă nimic, căci orice realitate în acest "acum" se află reunite.

Iată, spune Augustin, ceea ce este timpul, sau ceea ce timpul nu este.

Timpul – substanță sau relație

Am văzut că orice schimbare se petrece în timp; nău putem concepe transformări ale lucrurilor care să nu se desfășoare în timp. Totuși, timpul este altceva decât schimbările din lucruri, așadar s-ar putea concepe o lume în care, o anumită perioadă, să nu se întâmple nimic și analog, un spațiu din care au dispărut toate lucrurile rămânând ca un fel de cameră goală. În acest caz, timpul și spațiul apar ca realități absolute, de sine statătoare, în care se desfășoară toate mișcările și transformările.

Filozofi (Spinoza) au numit "substanță" ceea ce există prin sine și este înțeles prin sine. Timpul și spațiul apar în acest sens, ca substanțe; existența lor nu are nici o legătură cu lucrurile, cu evenimentele ce se produc, proprietățile lor nu depind de aceste condiții externe. De pildă, curgerea timpului nu este perturbată în nici un fel de faptul că la un moment dat au loc evenimente mai multe sau mai puține, mai importante sau mai puțin importante.

Această concepție reprezintă o componentă fundamentală a fizicii clasice newtoniene. I. Newton consideră că numai separând spațiul și timpul de mișcările corpurilor și putem introduce noțiunile de omogenitate și izotropie (și astfel puteau fi formulate legile fundamentale ale fizicii; deci exemplul principiul inerției).

Contemporan lui Newton, C. W. Leibniz a respins această concepție. După Leibniz timpul și spațiul nu sunt entități substanțiale de sine statătoare ci expresii ale realităților dintre

lucrurile existente. Timpul, de pilda, nu e ceva in afara tuturor schimbarilor din lucruri, ci ordinea in care se petrec aceste schimbari. Timpul este in mod essential legat de miscare, credea Leibnitz (ideea regasita si la Aristotel).

Atunci cand un filosof formuleaza un punct de vedere opus celui sustinut de altii, el aduce in sprijinul sau mai multe argumente. Istoria filosofiei este, in partea ei cea mai insemnata istoria confruntarilor dintre diferitele argumente formulate de filosofi. Prin intermediul lor, fiecare filosof vrea sa arate fie ca pozitia sa este corecta, fie ca cea a adversarilor sai nu se sustine, conduce la dificultati grave sau la contradictii. Asa a procedat de exemplu Zemon din Elea: pentru a-si sustine teza ca nu exista miscare, el argumenta ca teza adversarilor sai, aceea ca un corp se poate misca da nastere unei contradictii. La fel procedau si Leibnitz. El argumenteaza ca intelegerea timpului si a spatiului ca realitati absolute duce la incalcarea unuia dintre principiile fundamentale ale gandirii noastre, cel al ratiunii suficiente, potrivit caruia nimic nu se poate intampla intr-un anume fel fara sa existe un motiv, o cauza, un temei pentru care lucrurile sa se petreaca in acel fel mai de graba decat in altfel. Inca un motiv invoca Leibnitz: in cazul in care timpul este independent de lucruri, momentee lui successive (cele 3 timpuri) devin identice si s-ar transforma, potrivit lui Augustin in eternitate.

J. Newton: Timpul si spatiu absolute
("Principiile matematice ale filosofiei naturale")

In aceasta lucrare (care, prin importanta sa, ar putea sta alaturi de "Originea speciilor" sau "principiile matematicii" a lui Russel) Newton distinge 2 timpuri:

- un timp absolute, mathematic, uniform, pe care el il mai numeste si durata
- un timp relative care este masura mai mult sau mai putin exacta a duratei, adica echivalentul in ore, zile, etc al timpului absolute.

Tot aici Newton sustine ca exista si

- un spatiu absolute omogen
- un spatiu relative perceptibil prin simturi.

Alte 2 importante concepte elaborate de Newton sunt:

- miscarea absoluta, prin care el intelege translatia unui corp dintr-un loc absolute intr-un alt loc absolute.
- Miscarea relative: trecerea dintr-un loc relative intr-un alt loc relatic (exemplu: un corp aflat pe puntea unei corabii care se misca se afla intr-o miscare relative fata de Pamant deoarece acesta se afla, la randul lui in miscare, de data aceasta absoluta fata de spatiul imobil)

In astronomie timpul relativ difera de cel absolut; astfel, zilele naturale considerate ca egale in masurarea timpului sunt de fapt neegale, de aceea astronomii corecteaza aceasta inegalitate pentru a masura cat mai precis miscarile corpurilor ceresti, deoarece fluxul timpului absolute nuu poate fi schimbat. Astronomii recurg de obicei la studierea eclipselor satelitilor lui Jupiter.

Asadar timpul este un mediu implinit alcatuit din momente identice din punct de vedere calitativ. Aceste momente sunt, fiecare, ocupate de evenimente. La fel si in cazul spatiului: fiecare punct din spatiu exista fara intrerupere de-a lungul timpului. Fiecare obiect material ocupa, in fiecare moment, o anumita multime de puncte ale spatiului. Un obiect in miscare ocupa multimi diferite de puncte la diferite momente. Nu exista nici o miscare uniforma care sa poata servii pentru a masura exact timpul pentru ca toate miscarile pot fi accelerate sau incetinite. Ramane cert, dupa Newton, faptul urmator: curgerea timpului absolute este imuabila. Acest timp absolute si care dureaza e un cadru creat de Dumnezeu pentru a cuprinde lumea. La fel si spatiul. Toate se afla in timp in ceea ce priveste succesiunea, in spatiul in privinta asezarii. Timpul e durata pura, spatiul intindere pura. Ambele sunt absolute, in sine independente de lucruri.

G. W. Leibiz: Timpul si spatiul relationale
(“Scrisori catre Clarke”)

Leibiz, intr-o celebra polemica purtata cu Newton prin intermediul lui Clarke (un discipol a lui Newton) respinge ca idee timpul absolut considerand-o o ipoteza contradictorie si o cataloga drept “fictiune imposibila”. De la inceput Leibiz isi precizeaza punctul de vedere : “in ceea ce ma priveste, am aratat nuu o data ca socotesc spatiul drept ceva pur relativ, ca si timpul drept o ordine a coexistentelor, asa cum timpul este ordinea succesiunilor”.

De ce nu este spatiul o substanta absoluta? Pentru ca daca ar fii atunci spatiul absolute si uniform nu ar mai diferentia in nici un fel vreun punct al lui de altul. La fel, daca timpul ar fi in afara lucrurilor, atunci toate momentele lui (despre care Leibiz spune ca sunt successive) ar fi identice.

Leibiz demonstreaza ca timpul si spatiul nunu sunt absolute pe baza principiului ratiunii suficiente: daca ar fi asa cum sustine Newton nu ar exista ratiunea suficienta pentru care Dumnezeu a plasat lucrurile asa cum sunt si nuu altfel (de exemplu de ce oriental si occidental sunt asa sin u invers) sau pentru care Dumnezeu a creat lumea cand a creat-o si nun alta data. Dar daca am considera ca timpul si spatiul sunt relative, aceasta dificultate ar disparea. Dumnezeu, care este ratiunea suficienta a tot ce exista sau este posibil, nun a creat lumea in timp si in spatiu ci o data cu acesta. Deci, plecand de la creatie, timpul si spatiul trebuie sa fie interpretate ca ordine si relatie intre lucruri. Astfel corpurile ar fi pastrate in aceiasi situatie si in starea actuala, si in cea imaginara (care nu pot fi deosebite una de alta)

Timpul – in noi sau in afara noastra?

Cand intr-o problema controversata sustinem uun anumit punct de vedere, procedam asa pentru ca admitem ca acesta are anumite avantaje fata de altele. Pentru a sustine, aducem mai multe argumente care sunt mai mult sau mai putin convingatoare. Oricine ar fin u vom spune ca unul din cele 2 puncte de vedere e cel adevarat si ca o persoana il sustine pe celalat se inseala; mai curand vom spune ca exista motive mai puternice in favoarea unuia.

Asadar, daca cineva ar afirma ca timpul nu exista real, ca el se gaseste mai degraba in noi decat in afara noastra, noi (presupunand ca timpul exista real) nu vom spune ca acesta se inseala, ci doarca nu credem ca ratiunile pe care el le-ar putea invoca in sprijinul pozitiei sale sunt in deajuns de puternice.

Dupa I. Kant, timpul nu este ceva care exista in sine sau care ar fi inerent lucrurilor. El isi motiveaza aceasta pozitie in felul urmator. Noi acceptam ca adevarate pozitiile:

1. toti corbii sunt negrii
2. linia dreapta este drumul cel mai scurt intre 2 puncte
3. $7+5=12$

Acceptam prima propozitie pentru ca, pana acum, oricet corp pe care l-am observat a fost negru; asadar, am dobandit aceasta cunostiinta prin experienta sin u este imposibil sa descoperim un corb care san u fie negru. In schimb propozitia 3 este in mod necesar adevarata: nici o expunere noua nun ar putea san e facem sa o respingem ca falsa.

Fiind necesar, propozitiile aritmeticii si geometriei nunu pot provenii asadar din expunere: ele sunt prioritare. Dar e limpede ca propunerea geometriei precum (2), vorbesc despre proprietatile spatiului. Tot asa argumenteaza Kant, proprietatile aritmeticii se raporteaza la timp; cand adunam $7+5$ procedam astfel: numarului 7 ii adaugam, succesiv 5 unitati si obtinem nunmarul 12. Dar aceasta adunare succesiva se face in timp, asadar timpul sta la baza propozitiilor aritmeticii. Daca insa spatiul si timpul ar exista real, atunci propozitiile geometriei si aritmeticii ar fi obtinute numai prin experienta, dar atunci ele nuar mai fi necesare. Ori, tocmai

am vazut ca ele sunt necesare; prin urmare spatiul si timpul nu sunt reale. In noi fiind timp este o intuitie a prioritatii, a sensibilitatii, la fel ca spatiul.

M. Vulcanescu: Locul si vremea
(“Dimensiunea romaneasca a existentei”)

In limbajul obisnuit, poporul roman (si prin acesta o intelege taranul romancel putin de dinainte de al II-lea razboi mondial) echivaleaza spatiul si timpul (prea abstracte) cu locul di vremea. Exista un archaism in limba romanului traditional care refuza conventiile lingvistice. Spatiul e loc, timpul – vreme si gata. Acestea sunt asemuite unor receptacole ale existentelor particulare pe care fiinta omului (si constiinta lui) le umple. Le umple pentru ca natura are oroare de vid, si acesta continand, prin lucrurile pe care le contine, alcatuieste firea.

Locul si vremea sunt dimensiuni ale finite particulare si de o potrivă ale lumii, sunt “mijloace pentru a putea randui fiintele care sunt in ea”. Taranul traditional este “tributar” cartii Ecclesiastului care spune ca “dormitul isi are vremea lui si sculatul isi are vremea lui”. Exista o ordine care depaseste mundanul si careia traditia I se supune. In aceasta ordine se structureaza dimensiunile lumii. Toate sunt la locul lor si acestea spune Vulcanescu, este “uunn fel de prejudecata”, de fapt o credinta si ei se supun toti.

Pentru conceptia romaneasca se naste in acest fel un gest de vasta solidaritate universala: orice gest isi are rasunetul stability in armonia lumii si “viata unui om e legata de soarta unei stele”. La fel “fapta rea a unui om intuneca soarele si luna”. Nimic nu poate fi faptuit intr-un capat al universului fara sa aiba repercursiuni in capatul celalalt. Alta consecinta a acestei viziuni este faptul ca, asa intamplandu-se lucrurile, ele au si un sens iar lumea e alcatuita asemenea unui trepetnic (carte populara de precizari); semn bun, semn rau? Sunt aici chemari si taceri, aratari si ascunderi. Ca-n orice carte de semne.

O alta viziune rezulta de aici, anume ca nu doar lumea aceasta intereseaza ci si lumea de dincolo. Essential este faptul ca intre cele 2 lumi nu este uun hotar spatial ci o schimbare de fire. Nu e un aici – dincolo, un “afara”, ci un “peste sir”, un “peste implinirea vremii”. O structura de continuitate se inseraza aici, caci nevazutul vizibil e vazut spiritual. Lumea, pare sa spuna taranul roman, e o istorie care trebuie privita inapoi si traita inainte.

J. Kant: Timpul – forma a intentiei
(“Critica ratiunii pure”)

In conceptia despre spatiu sit imp, Kant pleaca de la Newton si Leibniz, dar se va opune amandorura. Revolutia pe care o introduc el (“revolutia copernicana”) este aceea conform careia nun noi suntem in spatiu sit imp, ci spatiul si timpul sunt in noi.

Filosoful german este de accord cu Newton cand acesta spune ca spatiul si timpul trebuie sa preceada lucrurilor, dar daca la Newton precedenta este una exterioara (externa, sensibila), la Kant va fi una interna apriorica. Kant este de accord si cu Leibniz cand acesta spune ca, la origine, lucrurile materiale sunt intinse, darn u mai este de accord cu el cand spune ca spatiul si timpul deriva din raporturile dintre lucruri, caci la Kant spatiul si timpul sunt apriori.

Din pricina conceptiei lor Newton si Leibniz nun reusesc sa explice universalitatea si necesitatea axiomelor geometriei si ale aritmeticii; ori pentru Kant, spatiul si timpul sunt tocmai conditiile a priorii ale geometriei si aritmeticii.

Kant va prezenta argumente care demonstreaza caracterul apriori si intuitia al timpului si spatiului:

- timpul si spatiul sunt scoase din experienta, ci experienta este in spatiu si timp

- timpul si spatiul sunt reprezentari necesare sin u concepte. Imi pot inchipui timpul si spatiul fara obiecte, nun si invers. Aceste prime 2 argumente demonstreaza aprioricitatea timpului.
- Timpul si spatiul nu sunt concepte ci intuitii pure. Concepte sunt reprezentari generale si pot fi separate de reprezentarile particulare. Intuitia nu poate fi separate de obiect
- Timpul si spatiul sunt infinite, si numai asa le putem reprezenta ca intuitii. Daca timpul si spatiul n-ar fi marimi infinite, matematica si fizica ar fi imposibile.

In final, Kant va demonstra ca timpul este forma a simtului intern iar spatiul o forma a simtului extern. El leaga de caracterul lor aprioricitatea certitudinea matematicii. Kant spune ca daca natura si-ar epuiza la un moment dat imaginatia si ar trebui s-o ia de la inceput, ceea ce s-ar repeta nu ar fi timpul, ci doar evenimentele.

Timpul si spatiul sunt altfel in noi, sunt forme ale sensibilitatii si sunt numite intentii ale acesteia. Timpul nu e decat o conditie subiectiva a intuitiei noastre (intotdeauna sensibila) si ea in afara subiectului nu este nimic. Timpul este real numai intrucat este forma reala a intuitiei interne. El nu este substanta, asa cum credea Newton sin u e nici relatie, cum credea Leibniz, ci este subiectiv. El este conditia subiectiva a reprezentarilor oricarui lucru si noi percepem timpul numai in experienta.